

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

NA VULI KABURAKI ENA DOMOIVITI

Vakarautaka: S. Sevudredre, Tabana ni Vosa & iTovo Vakaviti

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

ITUVATUVA NI LESONI

- 1.0 NA ULUTAGA
- 2.0 NA INAKI
- 3.0 NA IKAU
- 4.0 & 5.0 NA IVAKAMACALA
- 6.0 NA ITALALNOA MAKAWA
- 7.0 NA RAILESU

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

1.0 NA ULUTAGA – NA VEIBATIKI SE VEITABUKI

2.0 NA INAKI

2.1 E inaki ni lesoni qo me vakavudera ena ivakamacala na ibalebale ni veitabuki se veibatiki.

3.0 NA KAKABURAKI – Na iKau

3.1 **[PLAY: Muri koto mai na uciwai – Edit in: 00 sec; Edit out: 50 sec]**

3.1 Ni bula vinaka na veigonevuli ena 14 na yasana e Viti. Ni bula na gonevuli oni vuli ena paraimari kei na sekenri – ena noda veikoro, veiyanyanu kei na koro vavalagi. Ni bula vinaka talega na gonevuli kei kemuni na veiwekani oni tiko mai valagi. Qo e ikatolu ni itakitaki ena ulutaga ni veiwekani vakavanua.

3.2 Na itakitaki ena imatai kei na ikarua a baleta na veitauvutaki kei na veitabani. Kevaka o a sega ni donuya meu na taleva lesu mada vakalekaleka.

3.3 Na veitauvutaki o ira na tauyavu vata – e dua vata ga na nodra qase se itubutubu o ira na veitauvutaki ena gauna makawa sara ena dua na udolu na yabaki sa oti. Era vu vata kena ibalebale era a koro vata, se vuvale vata ena gauna makawa, oti sa ra qai toki vakamalua e dua na iwase mera lai vaqara vanua. Nodra toki e dua na iwase, era na talanoataka tiko na qase vei ira na gone na vanua era a tekivu mai kina.

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

Na italanoa ni itekitekivu gona vaqo e tukuna na veiwekani ni rua se tolu na vanua duidui.

3.4 Na ikarua ni veiwekani vakavanua na veitabani. Na veiwekani vakavanua qo e baleta tiko e rua na vanua. E dua na kena itukutuku e tukuni ni o rau na vanua qo e tautauvata na nodrau itutu vakavanua. Ke rau sa vanua turaga, se liga ni magiti ruarua, erau na veitabani tale ga. E dua tale na kena ivakamacala ni veitavaleni na nodrau vu na vanua e rua qo. Ena rawa ni tu tale eso na ivakamacala rau veitabani kina e rua na vanua.

3.5 Na ikatolu ni veiwekani vakavanua na veibatiki . Na veibatiki kei na kena veitabuki edua na veiwekani dredre ka ni koto kina na veirokorokovi bibi vei ira na vanua turaga kei ira na vanua bati. Na ibalebale ni bati dau nanumi cala tu ni sema kei na itavi ni batida, oya me baleta na noda katia se māmā na kakana. Na bati e kena ibalebale na vanua era toka ena iyala se bati ni dua na vanua.

4.0 NA IVAKAMACALA

4.1 E vakavu na veibatiki ena gauna makawa ni veivaluvaluti, nira tiko na mataqali turaga, ra tiko tale ga o ira na **bati** se **liganiwau**. O ira na turaga e tu na icakacaka ni kedra. Ena so na vanua nira lesu mai ena ivalu na bati sa qai dau cakava na turaga, qo o ira na icakacaka ni kena, e dua na kedra na bati. Na kakana

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

e vakarautaki oya e vakatabui sara ni dua tale e tara, era na tara ga na bati. E rawa ni vakalolo, se ika se lairo beka. Sa tu tale ga na kakana e kedra ga na mataqali turaga, qo e rawa ni vuaka, ikabula se vudi. E tabu sara vakavanua me rai toka na mataqali turaga mera kana vudi se vuaka na bati, a dredre sara tale ga mera rai toka na bati, ra kana vakalolo na turaga.

- 4.2 Era dau vakaraitaki ira na veibatiki ena mataqali kakana ra kania kei na kena mera kua sara ga ni tara. E liu, ke dua e beca na lawa qo vei ira ena sauti koya ga, ena rawa ni moku ena ivalu se ora. Ena sega tale ni dua e taroga ni sa bale ga vua ni beca na vanua.
- 4.3 Na veiwekani qo e kune vakalevu ga ena yasayasa vaka Tailevu, Rewa, Naitasiri, Namosi, Lomaiviti, Beqa kei Kadavu.
- 4.4 E tabu nida kania e dua na kakana ni tiko o ira na kedra. E rawa ni wali na leqa qo, oya me vakarautaki ruarua na dui kedrau. Ke sega sa na waraki me ratou kana oti sara, ra yali e dua na ilala qai ra mai kana e muri na wekadratou ratou veibatiki. Ia me kua ga ni kilai.
- 4.5 Edaidai se vakayacori tiko ga na veitabui se veibatiki. E Tailevu e kilai na veibatiki ena veivanua me vakataki Namara kei Namata rau bati i Bau, kedrau kina na ika.
- 4.6 Nira tiko na yavusa o Burerua kei Naivakacere, ena koro o Natuva, Nameka kei Vatukarasa mai Tai Vugalei, ra tiko tale ga

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

na wekadratou mai Vugalei (o Natobuniqio, Visa, Savu, Namulomulo, Naimasimasi, Sote) ena kedratou na ika kei na niu na gole mai Tai Vugalei, kedratou na vuaka, na vudi na gole mai Vugalei.

4.7 E Nakorovou mai Rewa, e kedratou na turaga (Wainasue, Naibili, Naqali) na vuaka kei na niu, kedratou na mataqali bati (Naikawaga, Ravula) na ika ni waitui. Ena yavusa o Dravuni e Nakelo e kedratou na qali turaga na vuaka, kedratou na bati (Nadina) na ika. Ia ena dua tale na veiwekani vakavanua va qo e liga ni kedratou vakalolo na vanua o Buretu, Dravo kei Kuku na vanua o Nakelo, tu tale ga na yaca ra veikacivi kina. Ena veiwekani va qo, era tukuna ni ka beci, vakamadua tale ga ni dua e kana cala.

4.9 E Kadavu, erau veibatiki o Wailevu kei Natumua. E kedratou mai Natumua na ika, kedratou mai Wailevu na niu. Ia o rau o Namuana kei Solodamu, e kedratou mai Namuana na niu, kedratou mai Solodamu na ika. Na veiwekani qo e tiko tale ga vei rau o Ravitaki kei Waisomo. Kedratou mai Ravitaki na niu, kedratou mai Waisomo na ika.

5.0 Ia e Lomaiviti era veibatiki tale ga e Nairai. E kedratou mai Lawaki na vuaka, kedratou mai Vutuna na ika. Ena veiwekani ena Qalivakabau, e kedratou o Nairai na vuaka, kedratou e dua na iwase kei Gau (wili kina o Qarani, Lamiti kei Malawai) na ika. Vaka tale ga kina na yasana e Gau eratou qali vakaBatiki,

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

na vanua kece vakaSawaieke. Eratou bati vei Toranibau e Batiki na vanua vakaSawaieke kedratou mai Batiki na vuaka niratou tiko na turaga mai Sawaieke.

- 5.1 Sa rairai yali beka na veiwekani vakavanua va qo ena so na noda vanua e Viti, ia e tiko tale ga na ivakadinadina ni kena vakamuri tiko na kena lawa.
- 5.2 Ena koronivuli na Rokotuivatu District mai Taivugalei eratou vuli veicurumaki tiko kina na gone ni koro o Natuva, Nameka, Vatukarasa kei na vica na wekadratou ena koro o Natavea. O ira qo era veibatiki. E dina ni yaco ga ina kalasi 6 na koronivuli oqo ia e wasei na nodra teveli mera na dui kania ga na kedra kakana na gone. E dredre sara me dua vei ira me beca se me kana cala. Oya na bibi kei na dokai ni veiwekani oqo.
- 5.3 Ia meda wilika mada na ivakarau ni veiwekani qo e Verata. Na ivakamacala qo e vakayavutaki ena vakadidike nei Misi Okata, na qasenivuli ni Bolatagane tauyavutaka na koronivuli ni yasana o Lau mai Lakeba, se vola ena 1912. A kaya ni ratou tabu na ika o Verata ni tiko o ratou na gone bati, e sega ga ni mani tukuna se o cei. Ia kevaka era vakatara na tabu qo o ratou mai Verata, era na visa nodra vale na gone bati.
- 5.4 Era tabu na vuaka kei na vudi na gone bati ni tiko o ratou mai Verata. E dua na gauna a mosi na ketena e dua na gone bati. A tukuni ni vuna nona kana cala, ni kana vuaka ena nodra

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

waqa mai Verata. E sega ni dau visai nodra vale na gone bati era kana cala, se vakatara na veitabui qo. Ra dau lesavi ga, oti ra qai mai bulubulu tale. Qo mera mokuta mai e dua na vuaka, mai tuberi vata kei na kena tabua. Vakuria o Misi Okata nira dau vakamenemenei na gone bati ni vakatau vei ira nona bula na turaga.

- 5.5 Na veiwekani ni veibatiki e kune tale ga ena koro o Kalokolevu kei na yavusa o Nadakuni ena koro o Waivaka kei Nakavu e Namosi kei Nasele kei Navurevure e Naitasiri. E kedratou na yavusa o Nadakuni ena veikoro qo na ika kei na niu. Kedratou o Kalokolevu na rauva, vudi, vuaka kei na kakana ni waidroka, &s. Ia ena nodrau veibatiki o Kalokolevu kei Mau, e kedratou o Mau na vuaka, o Kalokolevu na ika.
- 5.6 Dua na italanoa a vakaraitaki mai ni mana tale ga na veiwekani qo vei ira na vasu. E tukuni ni gauna a tekivu caka vou tale kina na ikawakawa mai Korovou e Tailevu, ni oti na cagilaba o Kina, rau a tiko ena matacakacaka oya e dua na vasu turaga i Mau, kei na dua na turaga ni Kalokolevu. A qai mani kana ika na turaga vasu i Mau, dodonu me kedratou o Kalokolevu. A tukuni ni a coka coka voli ga na ketena yacova sara ga ni sa qai lai bulubulu vua na wekana mai Kalokolevu.
- 5.7 E dua tale na kena ivakaraitaki ni se mana tiko ga edaidai a yaco mai Davuilevu ena Vakaraubuka na ikarua ni Tiseba, na siga a tekivutaki kina mai Davuilevu na nodra keba levu na

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

mataveitokani e Viti. Qo e dua na keba levu dina ni sivia tiko na udolu na lewe ni keba. Ena bure gona ni wasewase o Bau, na iwasewase levu duadua na lewena ena keba oya, ra veimaliwai kina na gone ni yasana o Tailevu, wili kina e vica na gone ni Waimaro, kei na lewe vica na mataveitokani mai Namata. O ratou na vanua vakaturaga qo mai Waimaro eratou dau tabu na ika kei na masima nira tiko na wekadra mai Namata. Me vaka nira rui lewe levu era sega ni veikilai vakavinaka sara, qai kuria ni dau saqa vata tu mai vakadua na kedra. Qo a mani vuna nodratou kanacala e walu na goneyalewa ni Waimaro, ratou mani tauvimate sara. Ratou a tini sara i valenibula na goneyalewa oqo, vica a kau sara i Suva. Tukuna na nodra vunivola a kauti ratou ni yaco mai valenibula, mai malumu, ni ratou lesu tale yani, lai kaukaua tale na mosi ni sarisari, ulu, lai leka sara na icegu. A vakatiko oya me tekivu mai na sigatabu na ikava ni siga. A qai lai kilai sara na vuni leqa qo ena Lotulevu na ikawalu ni siga, ni sa vo ga e vica na siga mera veisukayaki. A mani caka na kena yaqona vei ratou na gone ni Namata. Tukuni ni oti ga na kena yaqona a tucake e dua na cauravou ni Namata, lai yamoci ratou na wekana tauvimate. Tukuna na vunivola ni mataveitokani ni wasewase ni qai mai dabe na cauravou ni Namata oya, ratou sa duri tale ga mai na tauvimate. Ratou a mai veitagicaki mada vakalailai, ia ratou a marau, ra vakacegu tale ga na lewe ni wasewase ni ratou sa bula na nodra itokani. Ratou kalouca sara na goneyalewa qo.

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

Ia sa dua na ivakavuvuli vei keda na vanua veiwekani meda dau qaqarauni ena ka eda kania.

6.0 NA ITALANOA MAKAWA

6.1 Vinaka ragone. Eda sa na dewa qo ina dua na italanoa makawa me baleta na veibatiki vei ira e Bau kei Namara ena yasana o Tailevu.

[Play: Voleka ni Bogi o Vuravura; Edit in: 00 sec Edit: 10 sec fade out]

6.2 Na italanoa baleta na nodra bati i Bau na kai Namara.

E tukuni ni nodra a biuti Lovoni mai na kai Namara era a dewa i Moturiki ra qai soko mai Vitilevu, ra mai vakaitikotiko ena dua na vanua ena baravi kei Tailevu, o Vunidawakau. E ke era dau lai qoli na yalewa, ra cocoka tale ga na tagane. Ena dua gona na siga rau a veinaki e rua na gone, qo erau veitacini, me rau lai cocoka. Ni rau yaco i matasawa rau a vakamura cake na veitiri vaka i Bau. Ni rau yaco i Sebi, rau a sota kei na dua na turaga. **"Drau lako i vei"**, a taro mai. Qai kena isau mai veirau na veitacini, **"Keirau cocoka tiloka tu la mai"**. A mani vosa tale mai na turaga oya a tukuna, **"Drau lesutale mai ni mataka mo drau mai kauta e dua na kemudrau ika."** A mau na veivosaki, rau tatau na veitacini.

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

- 6.3 Ia ni lai rogoca na itukutuku ni sota oya o tamadrau a lomalomarua mani vakadonuya vakavoraki. A tataunaka ga me rau kauta tiko nodrau iwau de via nakicataki rau na turaga oya.
- 6.4 Ena mataka tarava ni rau qai yaco yani e baravi rau sa raica e dua na takia, vodo tiko mai kina e lewe rua. Ni rau qai sobu mai na rua rau sa raica sara na veitacini ni sa yaraki mai e dua na tama ni qio vakaitamera. **"Qo na kemudrau ika au a yalataka vei kemudrau,"** a kaya o koya a yalayala.
- 6.5 Rau sega ni vosa rawa na veitacini, rau dabe ga rau vakamaluataka. Oti oya rau sa tatau tale. Rau se qai lai tabogo ga ena dua na ucuna sa tau tale na kedrau ika, a tarogi tacina mai o koya e qase, **"O iko, a cava me ivakamalua ni kedaru ilava (ika)?"**
- 6.6 Ni se tu galugalu tu ga o tacina, a ucuna mai nona iwau, a mokuta. Oti oya a qai colati tacina yani i Sebi. E rau se tucake tu ga mai na lewerua sa tau e matadrau na ivakamalua ni ika. **"Qo na ivakamalua ni keirau ilava".**
- 6.7 Sa duatani nodrau kidroa na tucake tu oya. A qai vosa mai o koya a yalayala, **"Tagane, raica mo dou toki mai, a mai vakatawana na ucuna qo. Dou sa na qau bati. Na kemudou tobu ni ika e tiko mai Kaba, a liga ni kemudou vakalolo o Buretu kei Dravo."**
- 6.8 Ena vosa ni yalayala qo a vakadeitaka kina na gone ni sai ira sara ga na turaga bale na vunivalu oya. Sa qai mai vakacobocobo yani, a tatau me lesu. Na ika a cola lesu na gone qo a qai lai tau ena mata ni vale i liuliu ni yavusa, tukuni vei ira na kena italanoa kei na isolisoli vakaturaga nodra na gone turaga bale na vunivalu.

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

6.9 Era a bili oti ena ika qo, a qai mani vosa muri sara toka e dua na qase a vaka - "**Oveka, tou sa mai bati wale tu ga ena qio levu qo.**" E tukuni ni edaidai e se bula tiko ga na yaca qo na Batiwale kei na Qiolevu vei iratou na yavusa vakaturaga qo.

7.0 NA RAILESU

7.1 Vinaka ragone. Sa na yala toka eke na rogo italanoa makawa kei na vakayatuyatu baleta na veibatiki.

7.2 Vei kemuni na gone oni bati ena nomuni iyatu vakavanua, qo e vica na nomuni itavi vakavanua moni kila tiko -

7.3 *Na bati* era vakatokai mera **liganiwau** se "**liga imatau ni turaga**". Era dau colata na nona sau na turaga ena gauna ni valu, se na kena raici ni muri na itotogi e vakarota na *turaga* vua e dua e caka cala, se na kena vakarautaki e dua na magiti se solevu.

7.4 Na bati era nona inuinui na *turaga* baleta na nodra dau vavala ka gumatua. Na veika tale ga era vakatura se cakava na *bati* e vakatetea na kaukauwa ni nodra turaga.¹ Me vaka, nira sa qaqa mai ena ivalu, e kena ibalebale ni sa ravuti se kabai na koro se yavusa era qaqa mai kina, sa na qali mai na koro oya vua na nodra *turaga* kei na nodra yavusa se vanua.

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

- 7.5 Era sega tale ga ni dau vakacabo se kau isevu vua na *turaga* o ira na *bati*. Na nodra isolisoli ga na nodra dau lai vala ena dua tale na koro se yavusa se vanua. Ia ena gauna ni valu o ira ga qo e dau nodra na sasa kece ni vala. Ni oti nai valu e dau caka na kedra magiti. A yaca ni magiti qo na **dinunivalu**.
- 7.6 E dau kacivaki tale ga e liu na yacadra se na kedra iwasewase na *bati* ni wasei na iyau se na magiti levu ni vanua.² Na nodra rerevaki, kei na bibi ni mataqali *bati*, e dau bili vei ira na iwasewase levu duadua. O koya gona era dau qaravi ira kina vakavinaka na *bati* na *gonedau*.
- 7.7 E liu era dau kerekere na turaga ni yavusa se vanua vua na iliuliu ni mataqali *bati* mera lai vala ena vukudra. E kena ivakarau mera tabu ni kania na turaga kei ira na lewe ni nona mataqali turaga se yavusa na kedra kakana uasivi se vakamareqeti o ira na *bati*. Me vaka ena so na veiyasai Viti, era tabu ni kania na ika e matadra na *bati* o ira na *turaga*. O ira tale ga na *bati* era tabu ni kana vuaka e matadra na turaga baleta ni kedra kakana vakamareqeti. Na itovo qo se kaukauwa tu ga ena gauna nikua. Era dau veirokovi o ira na **veibatiki**.

NA VEIWEKANI VAKAVANUA 3

7.8 E liu, oya na gauna ni butobuto, e nodra itavi na *bati* mera dau ni vala ena gauna ni valu.³ Mera vakasoqoni ira na nodra lewe ni mataivalu mera lai vala ina valu vakoro, yavusa se vanua Ena gauna ni veibuli vua na turaga e nodra itavi mera “taqomaka” se vakatawana na turaga kei na soqo. E **Ovalau**, na gauna e dau vakayacori kina na veibuli vei **Tui Lovoni**, era dau yadra tu e tautuba ni vale e caka tiko kina na veibuli o ira na *bati*. E dau kacivaka tale ga e dua veiratou na *bati* na gauna e sa dau vakarau lose kina na yaqona ni veibuli. Ni caka oti na veibuli e dau nodra itavi na mataqali *bati* na nona taqomaki na turaga.

E nodra itavi tale ga mera vakaukauwataka ka raica ni muri na lawa ni koro, yavusa se vanua.

Vinaka vakalevu ragone. Sa na yala toka mada eke.

[PLAY: Muri koto mai na uciwai – Edit in: 00 sec; Edit out: 50 sec]